

ЗАОЧНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ

ІНТЕРВ'Ю З ВІДОМИМИ УКРАЇНСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ СТАНІСЛАВОМ КУЛЬЧИЦЬКИМ, ОЛЕКСАНДРОМ ДОБРЖАНСЬКИМ, ОСТАПОМ СЕРЕДОЮ З ПРИВОДУ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Наближається річниця Революції Гідності. Чи існує небезпека повторення 2005 року?

С. Кульчицький: Мабуть, питання треба переформатувати, тому що перша річниця Революції вже позаду. Тепер є можливість спокійно, в академічному стилі проаналізувати події останнього року і побачити, як їх інтерпретують політики, політологи, журналісти. На жаль, голос істориків пролунав у загальному хорі ледь чутно. Проте історичний аналіз найнадійніший в оцінці минулого і найближчого майбутнього.

Події 2013–2014 рр. повторюють те, що трапилося у 2004–2005 рр. Лише дві нові фігури в українській політиці подолали 5%-й бар'єр у парламентських виборах. Вони спромоглися привернути увагу двох найдинамічніших, але протилежних за знаком сегментів електорату: тих, хто хоче здобути все і відразу, й тих, хто налаштований на тривалий шлях до Європи. Використовуючи лексику 1917 р., перших можна назвати більшовиками, а других – меншовиками й есерами. Для цих сегментів електорату головним було не прізвисько лідера політичної сили, а месидж, з яким вона зверталася до суспільства. На жаль, більшість виборців вкотре обрала знайомі обличчя політиків, від яких чекала тільки одного: стабілізації ситуації. Саме ця більшість висунула двох лідерів, здатних боротися один з одним, як це сталося у 2004–2005 рр.

Обох цих лідерів не варто звинувачувати в безвідповідальності. Вони є дітьми своєї епохи. Чи почнуть вони сваритися по-справжньому (а звинувачувальна інформація вже з'явилася у ЗМІ), залежить від їхнього усвідомлення, що попередня історична епоха вже завершується. Йдеться не тільки про Україну, яка перебуває в епіцентрі подій, а про Європу в цілому, про весь глобалізований світ.

Що б там не говорили про небезпеку мусульманського фундаменталізму, головне протиборство у світі за останню сотню років відбувається між країнами вільного підприємництва і комуністичним табором. Загроза людству, яку несе комунізм, нібито залишилася в ХХ ст. Проте це оманливий висновок. Так вважають ті, хто услід за К. Марксом і Ф. Енгельсом повторюють ту саму мантру: “комуністи можуть виразити свою теорію одним положенням – знищення приватної власності”.

Насправді приватна власність незнищенна. На ній ґрунтуються відносини між людьми в усі попередні епохи, і так буде ще не одну сотню років. Інша річ, що власність на засоби виробництва, використання яких забезпечує існування, може

по-різному розподілятися між суспільством і державою. Постулати революційного марксизму залишилися б нереалізованими, якби В. Ленін не винайшов новий тип держави – державу-комуну. Радянська влада спромоглася терором і пропагандою експропріювати засоби виробництва, які належали членам суспільства. Вожді російського комунізму і ті, хто наслідували їх, знищили конкуренцію, яка була рушійною силою історичного прогресу, і поставили населення своїх країн в економічну, політичну і психологічну залежність від держави.

Слід визнати, що комуністична система господарювання народилася і загинула в межах попереднього століття. У XXI століття перейшла тільки одна країна, яка зберігає класичні ознаки комунізму – Північна Корея. В усіх інших країнах так званого “соціалістичного табору” відновилася приватна власність. Однак у низці країн ключові позиції серед власників зайняли нечисленні олігархи. Але в усіх країнах відійшла у минуле абсолютна, тобто політична й економічна диктатура купки вождів. Внаслідок цього стало можливим формування громадянського суспільства, тобто суспільних структур з горизонтальними зв’язками, які здобули політичну й економічну незалежність від владної вертикалі.

Чи існує небезпека відродження комунізму в XXI ст.? Комуністична система господарювання (К. Маркс) вже стала неможливою в країнах, які перейшли в постіндустріальну епоху. Однак комуністична система володарювання (В. Ленін) цілком можлива. Власне, вона вже відродилася в Російській Федерації, причому в найнебезпечнішому варіанті одноосібної диктатури. Постійно повторюючи максимум “Україна – не Росія!”, треба розуміти, що вона означає найперше різницю в системі володарювання.

Крах КПРС зробив нічийними засоби виробництва, а в умовах залежності суспільства від держави, їх приватизація могла відбутися тільки як поява олігархічного капіталу. В Росії олігархи лягли під державу або були експропріювані нею. У нас держава не протистояла олігархам, тому що саме вони відіграли головну роль в народженні незалежної України. Вони створили “кишенькові” партії і поставили собі на службу цілком демократичні норми Конституції УРСР 1978 р. і Конституції України 1996 р.

Також з нуля в Україні почало формуватися громадянське суспільство. Пострадянська Україна розвивалася у протистоянні цих двох сил. У 2005 р. громадянське суспільство ще не встигло перетворитися на впливову політичну силу. За старою радянською звичкою, громадяни поклалися на політичних діячів. Вони перетворили В. Ющенка на месію, і не обурилися, коли він почав називати їх “маленькими українцями”. Проте за останнє десятиліття український народ істотно змінився і тепер здатний покладатися на себе. Політичні діячі, які одержали від нього мандат на владу, мусять домовлятися між собою і спільними зусиллями здійснювати давно назрілі реформи. Якщо цього не робитимуть, їх зметуть.

О. Добржанський. Безперечно, небезпека повторення 2005 р. існує. Пов’язано це з недостатньою консолідацією української еліти, відсутністю у частини сучасного істеблішменту справжнього патріотизму, бажанням поставити власні інтереси вище державних. Крім того, зберігається засилля олігархів у бізнесі, політиці, засобах масової інформації. Для частини з них вигідно розхитувати ситуацію, не допускати суттєвих змін в управлінні державою, функціонуванні владних інститутів, боротьбі з корупцією, зловживаннями у правоохоронних органах, судочинстві, сфері економічних відносин.

Негативно також впливає важке економічне становище, потреба реалізовувати радикальні і не завжди популярні економічні та суспільні реформи. Варто наголосити, що часу на реалізацію системних реформ в Україні обмаль, з ними вже запізнилися на десятиліття, тобто потрібно все змінювати дуже швидко і вимагати ефективних реформ, щоб населення побачило позитивні зміни. Поки що слів багато, як і в 2005 р., а реальних реформ не помітно. Окремо варто сказати про війну з Росією. Стан війни ускладнює ситуацію з реформами, добробутом населення, економічним зростанням. Тільки рішучі дії військового та політичного характеру можуть сприяти вирішенню ситуації.

Водночас ситуація суттєво змінилася. В Україні успішно формується громадянське суспільство, зріс вплив недержавних організацій, засобів масової інформації, абсолютно іншим є співвідношення політичних сил, зросла національна свідомість пересічних громадян, змінилися настрої та бачення майбутнього України. Можна із впевненістю сказати, що домінуючим став європейський вектор зовнішньої політики. Суттєво зріс відсоток тих, хто хоче бачити Україну членом Євросоюзу та НАТО. До цього значною мірою підштовхнула агресія Росії, яка показала справжнє обличчя Путіна і його небажання рахуватися з інтересами України. Ідея входження нашої держави до митного союзу остаточно похована, на часі також вихід України з СНД.

Отже, підсумовуючи сказане, можна констатувати, що небезпека повторення 2005 року існує, але поряд з цим в Україні відбулися важливі зміни, пов'язані з Революцією Гідності, які породжують сподівання на те, що Україна зможе подолати труднощі перехідного періоду і війни з Росією, зможе досягти втілення реальних реформ та вийде на справжній, а не декларативний європейський шлях розвитку.

О. Серета: Так, небезпека “повторення 2005 року” значною мірою існує. Після відсторонення В. Януковича від влади, на поверхні політичного життя вже декілька разів проявився конфлікт між політичними угрупованнями, що перед тим спільно належали до опозиційного табору. Як у 2005 році, злагодженості дій владної коаліції загрожують економічні суперечності між представленими у ній великими бізнес-групами, а також фундаментальні проблеми конституційного устрою, насамперед двовладдя Президента і Прем'єр-міністра. Ситуацію загострює також традиційне невміння політиків конструктивно й ефективно співпрацювати в демократичних інституціях. Ще однією проблемою є криза партійно-парламентської системи: за майже чверть століття в Україні так і не з'явилися партії європейського ідеологічного типу, які б репрезентували певний сегмент політичного спектру, натомість практично усі партії побудовані за вождистсько-клановим типом. Це створює передумови для особистісних конфліктів чільних політичних діячів, оскільки, здається, ті далі розглядають політичну сферу не як місце ідеологічно-концептуального змагання, а як арену персоніфікованої боротьби лідерів.

З другого боку, можна сподіватися, що українське громадянське суспільство стало сильнішим за останні 10 років, і що негативний досвід 2005 року спонукатиме громадських активістів критичніше й прискіпливіше слідкувати за ситуацією на владному олімпі, тримати політичні процеси під постійним контролем. Однак зміна політичної культури – довготривалий процес, і очікувати нового стилю політичного життя можна лише з появою нового покоління виборців і політиків.

Яка стратегічна мета, на Вашу думку, експансії Російської Федерації в Україну?

С. Кульчицький: Аналізуючи політичну лінію правлячих кіл сучасної Росії в категоріях тактики і стратегії, можна скористатися свіжим фактом для відповіді на це запитання. 21 листопада 2014 р. газета “Экономические известия” поінформувала читачів, що у Москві на Воробйових горах збираються встановити грандіозний монумент великого князя київського Володимира Святославича. Можливо, також запропонують перейменувати Воробйові гори на Гори Володимирські. Москвичі звикли до перейменувань: раніше вони називалися Ленінськими, і тут ще у сталінські часи була споруджена висотка Московського університету. Поки що ця ідея тільки обговорюється. Можливо, вона не буде реалізована: чи грошей не вистачить, чи рельєф місцевості не дозволить спорудити 100-метрову скульптуру. Важливо інше: в Москві готуються урочисто відзначити у липні 2015 р. 1000-ліття від дня кончини великого князя.

Експансія путінської Росії не обмежиться анексією Криму чи узбережжям Азовського моря, щоб пробити до півострова сухопутний коридор. Є причини вважати, що вона не обмежиться й територією так званої “Новоросії”. Імперській Росії потрібна не тільки наша територія. Їй потрібні ми самі разом з нашою історією від Ольги, Святослава, Володимира Великого. Суть зовсім не в амбіціях нового Володимира, який тримає в руках валізу з пультом управління ракетно-ядерним потенціалом велетенських масштабів і вважає, що ім'я його (владеть миром) є достатньою підставою для опанування “прогнилого Заходу”. Справа в тому, що російські історики від Василя Татіщева і Миколи Карамзіна привчили своїх співгромадян до думки, що територія Східної Європи з усім її населенням належить їм від прадавніх часів, коли нею володіли перші Рюриковичі.

Для підтвердження цієї тези можна навести приклад, переконливіший за довгі трактати. Близкучий історик і одночасно лідер партії конституційних демократів Павло Мілюков після падіння режиму гетьмана П. Скоропадського восени 1918 р. звернувся разом з групою російських політичних діячів до керівників Антанти з проханням надіслати війська в Україну. Як відомо, інтервенція відбулася. У пам'ятній записці, авторство якої приписується Мілюкову, підкреслено: “Офіційне визнання слів «Україна» і «українці» неминуче потягне за собою зменшення російського народу більш як на третину і одріже російські землі од Чорного моря. Коли б навіть «Україна» на мировім конгресі й була включена в склад Російської держави, але зберегла цю назву, то ми б залишили й на будуче багате поле діяльності для сепаратистів, бо поки існує окремий народ, доти домагання своєї окремої держави завжди матиме ґрунт і рацію”.

Російська імперія Романових була досить ліберальною у ставленні до колоніальних народів під скіпетром царя і дозволяла їм жити власним життям. Однак становище українців відрізнялося від становища інших підкорених народів. З одного боку, вони зараховувалися до панівної нації, якщо погоджувалися бути малоросами. З іншого, вони нещадно переслідувалися, якщо прагнули залишатися українцями.

О. Добржанський: Значна частина російського суспільства продовжує залишатися в полоні ілюзій, що Росія була раніше (Російська імперія, а потім СРСР) і повинна бути зараз однією з найвпливовіших країн світу. Для цього немає підстав ні економічних, ні за показниками життєвого рівня, ні за багатьма іншими параметрами, але на це російська громадська думка не зважає. Путін вдало грає на таких

почуттях, тим більше, що вони і йому самому притаманні. Отже, ідея “відродження” великої, могутньої Росії – це надзавдання. Зрозуміло, що “догнати і перегнати” у сфері економіки, як це декларував колись М. Хрущов, нереально, так як і у сфері високих технологій, науково-технічного прогресу тощо. Звідси бажання хоч у чомусь показати свою велич. Єдине, де це можна продемонструвати – військова могутність. Наслідком цього є польоти російських літаків уздовж кордонів країн членів НАТО, походи російських військових кораблів через Ла-Манш, випробувальні запуски балістичних ракет з підводних човнів, розробка і рекламування нових видів озброєнь, прийняття нової військової доктрини з пунктом про виправдання використання в разі потреби тактичної ядерної зброї у локальних конфліктах і т. д.

Складовою частиною декларування військової могутності є політика особливих інтересів Росії в окремих регіонах. Насамперед йдеться про колишні республіки СРСР. Росія дуже болісно ставиться до їхньої самостійності, вважаючи, що вони в усьому повинні рахуватися з нею.

Тому Революція Гідності в Україні була відразу сприйнята Росією вороже, як і демократичні революції в Грузії та інших пострадянських країнах. Звідси відповідна риторика стосовно подій в Україні: хунта, фашисти, бандерівці, націоналісти. Звідси тотальне обстрікування української дійсності в засобах масової інформації. Продовженням цього стало загарбання Криму та розв’язання військової агресії на Сході України.

Що ж далі? Не думаю, що Росія буде продовжувати загарбання території України. Бо це може призвести до нових втрат у російській армії, до зростання протестних настроїв у Росії, падіння рейтингу Путіна. Та й світова громадськість не буде заплюшувати на це очі. Отже, далі буде консервація конфлікту за зразком Абхазії, Південної Осетії, Придністров’я, для того щоб постійно тримати Україну в напрузі, дестабілізувати ситуацію в нашій державі, стримувати реформи, економічний розвиток, створювати конфліктні ситуації, у тому числі й гучні терористичні акти. Така ситуація, на думку російського керівництва, повинна підірвати довіру до теперішньої влади в Україні, і, якщо можливо, створити умови для повернення до влади проросійських політиків.

Отже, кінцева мета Росії – повернути Україну під свою зверхність, бо без України Путін не бачить “Великої Росії”.

О. Серeda: Стратегічна мета експансії Російської Федерації в Україну очевидна, хоч часом здається, що стратегічна мета як така у російських політиків відсутня. З одного боку, російський режим намагається усіма засобами утримати Україну в зоні “обмеженого суверенітету” (подібно, як колись у ролі сателітів СРСР утримувалися держави Центрально-Східної Європи – члени Організації Варшавського договору) й тим позбавити її політичної суб’єктності. Для досягнення цієї мети застосовуються як воєнно-політичні, так і економічні та інформаційні інструменти. Можна припустити, що сучасне керівництво РФ перенесло цю модель відносин з найближчими сусідами з радянського минулого.

З другого боку, ряд кроків російського керівництва видаються контрпродуктивними: брутальне застосування військової сили проти України, постійне використання антиукраїнської риторики (а нерідко й мови ворожнечі щодо українців) у російських ЗМІ позбавляють легітимності проросійські сили в Україні й натомість мобілізують українське суспільство навколо боротьби з російською експансією. Створюється враження, що на практиці ця лінія була зумовлена не так намаганням утримати Україну

в зоні впливу, як внутрішньополітичними цілями: бажанням підняти рейтинг у своїй країні та перехопити у російської опозиції націоналістичну карту. Проектуючи на Україну російський націоналістичний міф, применшуючи чи навіть повністю заперечуючи українську національно-культурну окремішність, російське керівництво пробує конструювати власний постімперський національно-ідентифікаційний проект. Проте неврахування чи незнання українських етно-соціальних реалій, а також невміння чи небажання адекватно оцінити свій потенціал у протистоянні із Заходом зумовлюють приреченість російських заходів у довготривалій перспективі.

Чи здатна новообрана Верховна Рада України у взаємодії з Президентом України та Кабінетом Міністрів законодавчо забезпечити євроінтеграцію Української держави?

С. Кульчицький: Законодавча діяльність Верховної Ради попереднього скликання виявилася максимально широкою: від січневих законів про встановлення антиконституційного режиму до закону про люстрацію. Причина одна: тиск суспільства на законодавців. На новообрану Раду тиск буде посилюватися. І не тільки з боку українських громадян, які довели свою здатність збиратися на Майдані Незалежності чи не мільйонними масами. Тепер і в парламенті є народні депутати, яких висунула Революція Гідності. Вони не мають конституційної більшості, але здатні з підтримкою громадянського суспільства змусити законодавчі і виконавчі органи влади забезпечити євроінтеграцію. Врешті, усі ми вже позбавлені можливості існувати в непевному стані між Сходом і Заходом. Перед нами постала дилема: або погоджуватися на поглинання Росією, або увійти в Європу.

О. Добржанський: На нашу думку, новообрана Верховна Рада України має всі можливості у взаємодії з Президентом України та Кабінетом Міністрів законодавчо забезпечити євроінтеграцію Української держави. Вперше за часи незалежності України у Верховній Раді існує проєвропейська конституційна більшість. Вперше там відсутня найбільш одіозна проросійська фракція Комуністичної партії України. Вперше проросійські політики перебувають у значній меншості і побоюються відкрито показувати свої антиукраїнські та антиєвропейські уподобання. Крім того, робота Верховної Ради відбувається під значним тиском постреволюційної громадськості, яка вимагає швидких змін.

Тобто всі необхідні передумови є. Тепер все в руках депутатів, Уряду, Президента. Якщо і на цей раз нічого зробити не вдасться, то навіть важко спрогнозувати наслідки. Я оптиміст, тому вірю, що вищі ешелони влади України здатні виконати свою історичну місію щодо виведення нашої держави на вищий щабель євроінтеграції.

О. Серєда: Сподіваюся, що здатні – за умови, що з боку ЄС Україна отримає перспективу вступу, чіткий план дій, “дорожню карту” щодо євроінтеграції. Без заохочення, стимулювання, а то й деякого примусу до євроінтеграційних реформ з боку ЄС реальних змін в Україні не буде. Для докорінних реформ потрібні величезні ресурси (фінансові, суспільні, інтелектуальні), тому здійснити їх власними силами, без допомоги ззовні – нереально. Натомість на цьому етапі, незважаючи на начебто проукраїнську риторику, країни ЄС, на жаль, демонструють певну байдужість щодо євроінтеграційних (часто невмілих і теж декларативних) зусиль України.